

**ПЕРСПЕКТИВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ДОПОМІЖНІ РЕПРОДУКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ З НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО
ПРАВА, ПРАВА РАДИ ЄВРОПИ ТА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Статтю присвячено розробленню теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства про допоміжні репродуктивні технології. Визначено перспективи гармонізації українського законодавства про допоміжні репродуктивні технології з нормами міжнародного права, права РС та права ЄС.

Ключові слова: допоміжні репродуктивні технології, законодавство, міжнародні стандарти, гармонізація.

Статья посвящена разработке теоретических основ и практических рекомендаций по совершенствованию национального законодательства о вспомогательных репродуктивных технологиях. Определены перспективы гармонизации украинского законодательства о вспомогательных репродуктивных технологиях нормам международного права, права СЕ и права ЕС.

Ключевые слова: вспомогательные репродуктивные технологии, законодательство, международные стандарты, гармонизация.

The article is devoted to the development of theoretical foundations and practical recommendations for improving the national legislation on assisted reproductive technologies. The prospects of harmonization of the Ukrainian legislation on auxiliary reproductive technologies with norms of international law, law of the Council of Europe and EU rights are determined.

Key words: auxiliary reproductive technologies, legislation, international standards, harmonization.

Вступ. Від часу здобуття Україною незалежності та прийняття Конституції України сфера охорони репродуктивного здоров'я перебуває в умовах «перманентної реформи», що зумовлює часте оновлення законодавства, численні концептуальні, правові та організаційні зміни. Зазначене суперечить фундаментальному принципу верховенства права, невід'ємним складником якого є принцип правової визначеності. Конститутивною ознакою цього принципу є вимога розумної стабільності та передбачуваності права, що гарантує незмінюваність правових принципів протягом певного періоду, зумовлює заборону їх не виправданих змін, вимагаючи стабільності законодавства про застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Усвідомлюючи європейський вибір держави, необхідно мати політичну волю до схвалення і впровадження у вітчизняну практику міжнародних стандартів, принципів і норм міжнародного права, спрямованих на вдосконалення вітчизняної системи допоміжних репродуктивних технологій.

Будь-яка модернізація правової системи, зокрема її реформування, приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами, потребує цілеспрямованої та узгодженої співпраці науковців, практиків, міжнародних експертів для врахування всіх аспектів таких змін із метою вироблення цілісної та фундаментальної доктрини, формування концептуального бачення.

Правова система будь-якої держави є унікальною, функціонує у певних історичних умовах та за певного рівня її соціально-економічного розвитку. Саме тому інтеграція національного законодавства про допоміжні репродуктивні технології до європейського та світового правового

простору повинна забезпечуватися створенням єдиного правопорядку з урахуванням національної ідентичності. Важливо сформувати дієвий правовий механізм приведення національного законодавства про допоміжні репродуктивні технології у відповідність із європейськими і міжнародними стандартами.

Стан дослідження. Варто зазначити, що питання гармонізації українського законодавства з нормами міжнародного права та права Європейського Союзу (далі – ЄС) знайшли своє відображення в наукових працях таких вітчизняних учених: В. Бринцева, В. Буткевича, М. Вільгушинського, В. Городовенка, В. Гринюка, І. Гриценка, В. Долежана, О. Захарової, С. Ківалова, Н. Кіреєвої, І. Коліушко, В. Кривенка, Р. Куйбіди, О. Кучинської, Л. Луць, В. Маляренка, І. Марочкіна, Л. Москвич, В. Муравйова, І. Назарова, В. Нора, О. Овчаренко, Н. Оніщенко, М. Онішук, М. Погорецького, О. Польового, Ю. Полянського, С. Прилуцького, Д. Притики, Ю. Притики, С. Подкопаса, В. Сердюка, Н. Сизої, Н. Сибільової, О. Скакун, В. Стефанюка, А. Шевченко, С. Шевчука, Ю. Шемшученка, В. Шишкіна, Н. Шукліної, О. Яновської та інших.

Із різних аспектів допоміжні репродуктивні технології досліджували у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такі автори: Н. Аблятіпова, О. Баллаєва, Т. Дробишевська, Я. Дрогонець, Л. Красавчикова, О. Лукашева, М. Малєїна, Г. Романовський, З. Ромовська, К. Світнев, І. Сенюта, Р. Стефанчук, С. Стеценко, О. Хазова, Н. Хараджа, П. Холлендер та інші.

Результати дослідження. Наявні в сучасному світі активні процеси глобалізації та регіоналізації економічної, культурної, політичної, правової та інших сфер життя сприяють актуалізації питань взаємодії та зближення національних правових систем. Досить актуальним у сучасних умовах прояву протиріч правового розвитку є становлення правового фундаменту будь-якої держави, що зумовлює відображення об'єктивних процесів її розвитку в межах регіону, країни, світу.

У межах предмета дослідження зосередимо увагу на практичній реалізації ідеї єдності – підстави гармонізації національного законодавства про допоміжні репродуктивні технології з нормами міжнародного права та права ЄС.

Варто вказати, що правові системи Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи (далі – РЄ), Європейського Союзу є важливими формами правової інтеграції та сприяють реалізації ідеї європейської та світової єдності. Правова інтеграція ґрунтується на принципі об'єднання національних правових систем у єдиний геопростір та процесах їх взаємодії. Правова система, система права та система законодавства є одними з найважливіших системних категорій у юриспруденції. Правова система, як правило, зумовлюється системою права та системою законодавства. М. Байтін наголошує на тому, що виявлення та розкриття структури правової системи тісно пов'язане з переведенням поняття правової системи з абстрактно-теоретичної у науково-практичну сферу [1, с. 4].

Ефективність правового регулювання інтеграційних процесів залежить від динаміки наближення системи національного законодавства до системи міжнародного права, міжнародних стандартів ООН, РЄ, ЄС. Принцип застосування та взаємодії міжнародного права з внутрішньо-національним правом держави є ключовим питанням будь-якої національної правової доктрини. Теоретичну основу взаємодії міжнародного та національного права відображають моністична та дуалістична концепції, що ґрунтуються на приматі (верховенстві) міжнародного права над внутрішньо національним правом і на приматі внутрішньодержавного права над міжнародним правом відповідно.

У ч. 3 ст. X Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ [2] зазначено про «переваги загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загально-визнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права». Проте суперечливим стало відображення позиції щодо взаємодії міжнародного та внутрішнього права в Конституції України від 28 червня 1996 р., якій так і не вдалося повністю втілити ідеологію співвідношення національного і міжнародного права, закріплену ч. 3 ст. X Декларації про державний суверенітет України. Підтримуємо позицію вітчизняних науковців, що положення, закріплене ст. 9 Конституції України, яке вказує на те, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [3], має абсолютно позитивістський підхід. Конституція України не вирішила питання взаємодії національного і міжнародного права в обсязі, необхідному для суспільства.

Європейські експерти з питань співвідношення українського та міжнародного права зауважують, що це питання надто вузько врегульоване на рівні національного законодавства.

По-перше, до конституційно-правового регулювання належить лише певна категорія міжнародних договорів, зокрема ті, що ратифіковані Верховною Радою України, тим самим поза увагою залишено міжнародні договори, які не потребують ратифікації, звичаєве міжнародне право та загальноприйняті стандарти і принципи міжнародного права, рішення, висновки, рекомендації міжнародних організацій та органів, зокрема практика міжнародних судових установ. По-друге, із контексту конституційних положень випливає, що міжнародні договори, ратифіковані Україною, становлять частину національного законодавства на рівні звичайного закону [4].

З огляду на наведене вище, можна дійти висновку, що сучасна правова доктрина України в питаннях взаємодії національної правової системи та системи національного законодавства із системою міжнародного права визнає частковий примат міжнародного права, обмежений Конституцією України. У сфері практичної реалізації міжнародних стандартів у внутрішньому правопорядку України формується різноманітність правових засобів ефективного реагування на міжнародний правовий простір.

Науковці, юристи та фахівці з міжнародного права зауважують, що саме «гармонізація» адекватно відображає суть процесу створення гомогенного правового середовища в межах міжнародних (європейських) інтеграційних організацій відповідно до моделей, запропонованих інститутами ООН, РС, ЄС і є більш поширеною у застосуванні, хоча зміст цього поняття визначається по-різному [5, с. 21].

Не викликає сумнівів позиція О. Люхтерхандта щодо того, що поняття «гармонізація» відображає «узгоджене співіснування і чинність таких норм, як юридичні принципи, комплексні правові інститути, а також окремі юридичні правила і приписи, що походять із різних джерел права», а один із вимірів, у якому постає завдання гармонізації, представлений відносинами «між різними системами правопорядку, що є принципово самостійними та існують незалежно одна від одної, наприклад, між правопорядком міжнародного права або європейського і національним правом» [6, с. 57].

У межах дослідження предметом гармонізації є законодавство України про допоміжні репродуктивні технології.

Концепція започаткування та всебічного регулювання репродуктивного здоров'я виникла досить недавно, коли з'явилась необхідність, окрім контролю зростання населення та демографічних змін у світі, пов'язаних з епідеміями, виявленням нових хвороб, швидкою індустріалізацією та іншими причинами, звернути увагу на більш цілісний підхід до жіночого здоров'я [7, с. 12].

У ст. 16 Загальної декларації прав людини закріплено таке: «Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право вступати в шлюб і засновувати сім'ю без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії. Вони мають рівні права на етапі вступу в шлюб, під час шлюбу і після його розірвання. Шлюб може укладатися тільки за вільної і повної згоди сторін, що одружуються. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист із боку суспільства і держави» [8].

А на Міжнародній конференції з прав людини в Тегерані, що проходила з 22 квітня по 13 травня 1968 року, було проведено огляд роботи, виконаної за двадцять років від часу прийняття Загальної декларації прав людини, і складено програму на майбутнє. У ст. 16 Заключного акту Міжнародної конференції з прав людини зазначалося, що батьки мають основне право людини вільно й відповідально визначати кількість дітей й інтервал між пологами [9]. Це право було пізніше підтверджене Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 році в Декларації соціального прогресу та розвитку [10].

У 1979 році в Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок [11] державам-учасницям було запропоновано вжити необхідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у наданні медичних послуг, які включають доступ до послуг із планування сім'ї. Віденська декларація 1993 року, яка була прийнята на Всесвітній конференції з прав людини [12], підтвердила ці основні репродуктивні права, заявляючи (на основі рівності між чоловіками і жінками) про право жінки на отримання адекватної та всебічної медичної допомоги та найширший асортимент послуг із планування сім'ї.

Уперше визначення репродуктивного та сексуального здоров'я було представлено на Міжнародній конференції з народонаселення та розвитку в 1994 році [13] і пізніше на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок у 1995 році [14], де концепція отримала міжнародне визнання і була проголошена поворотом у сфері захисту здоров'я жінок.

Наступним великим кроком до розширення концепції репродуктивних прав стало декларування в Резолюції 60/1 «Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року» [15] таких основних принципів: рівний доступ до послуг у сфері охорони репродуктивного здоров'я; рівний доступ жінок до праці та можливість зайнятості та належної охорони праці; ліквідація всіх форм дискримінації та насильства стосовно жінок і дівчаток, особливо охорона їх статевої свободи під час збройних конфліктів у межах міжнародного гуманітарного права; можливість жінками бути посадовими особами, брати участь у політичному процесі; право на безкоштовне лікування ВІЛ та СНІД позитивних людей, їх соціалізація та інші.

У квітні 2014 року відбулася конференція з народонаселення та розвитку в Нью-Йорку, де вкотре було наголошено на тому, що сексуальне та репродуктивне здоров'я населення є надзвичайно важливими основами сталого розвитку [16].

Міжнародний досвід охорони репродуктивного здоров'я свідчить про те, що основними проблемами, на які слід звернути увагу під час здійснення державної політики у сфері збереження репродуктивного здоров'я України, є такі: управління системою охорони здоров'я можна охарактеризувати як забюрократизовану та малоефективну, якість медичних послуг погіршується, недостатньо розвинута матеріально-технічна база медичних установ і служб, зниження кваліфікації кадрів, неофіційна оплата медичних послуг, створення перешкод у доступі до якісної медичної допомоги; недостатній рівень застосування медичних та інформаційних технологій; безконтрольність у сфері реклами лікарських засобів у засобах масової інформації.

Радою Європи прийнято Конвенцію прав людини і гідність людської особистості у зв'язку із застосуванням біології та медицини (Європейська конвенція про права людини та біомедицину), так звана Конвенція Ов'єдо від 4 квітня 1997 р. [17] з трьома протоколами: додатковий протокол, що стосується заборони клонування людських істот (Париж, 1998 р.) [18], додатковий протокол щодо трансплантації органів і тканин людини (Страсбург, 2002 р.) [19] і додатковий протокол у галузі біомедичних досліджень (Страсбург, 2005 р.) [20].

Це єдиний сучасний міжнародний договір, у якому здійснено спробу використовувати принципи прав людини для захисту людей від можливих зловживань біомедичними технологіями. Конвенція є спробою створити загальні принципи дій у цій галузі для всіх європейських країн, тому допускає широкий спектр законів і методів політики, від повної заборони таких технологій до більш ліберальної практики. Нині з країн-членів Ради Європи понад 30 приєдналися до Конвенції. Україна не є винятком.

Наша країна також підписала низку інших міжнародних угод, що стосуються прав людини у сфері біомедицини. На їхній основі створено пакет законодавчих норм, що регулюють механізми застосування репродуктивних технологій та інші аспекти використання ембріонального матеріалу людини.

Одним із важливих напрямів удосконалення законодавства України у сфері забезпечення застосування ДРТ є адаптація до законодавства Європейського Союзу, яка в кінцевому рахунку дозволить також узгодити вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами. 18 березня 2004 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629-IV, відповідно до якого метою адаптації є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire*, тобто правовій системі ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в межах Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції і внутрішніх справ [21]. Зазначене підтверджується приписами Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого [22].

Так, у березні 2004 року Європейський парламент випустив Директиву 2004/23/ЄС «Про встановлення стандартів якості та безпеки донорства, отримання, тестування, оброблення, консервації, зберігання та розподілу людських тканин і клітин» (Європейський Союз, 2004 р.) [23]. Вона застосовується до тканин і клітин людини, включаючи свіжі або заморожені репродуктивні клітини для введення в організм людини. Важливими у цій галузі є також Директива Комісії «Про донорство, отримання та тестування людських тканин і клітин» [24] та Директива Комісії (ЄС) 2015/565 від 8 квітня 2015 р. [25], що вносить зміни в Директиву 2006/86/ЄС в частині визначення технічних вимог до кодування жирових тканин і клітин людини.

Аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, а також плану імплементації Директив дозволяє стверджувати, що українське законодавство відображає лише окремі вимоги. Зокре-

ма чинна нормативно-правова база з питань клітинно-тканинної трансплантації дозволяє використовувати в клінічній практиці весь спектр анатомічного матеріалу (як аутологічного, так і алогенного походження). Клінічне використання клітинних і тканинних трансплантатів, отриманих з анатомічного матеріалу, дозволяється лише після проведення клінічних випробовувань.

Водночас низка питань залишається не імplementованою до українського законодавства. Зокрема українське законодавство необхідно узгодити з Директивами того, що стосується запровадження системи якості в установах, які працюють із людськими тканинами та клітинами, включаючи навчання персоналу, процедури повідомлення про серйозні негативні випадки та реакції, інформування донорів та їх обстеження перед забором тканин або клітин. Крім того, необхідно доповнити критерії відбору донорів, доопрацювати стандарти щодо підготовки тканин і клітин, їх оброблення та щодо розподілу прямої поставки окремих тканин і клітин реципієнтові, а також загалом забезпечити відповідність вимог до якості та безпеки тканин і клітин до європейських.

Також нині очевидно є необхідність узгодження єдиних засад проведення медичних біотехнологічних досліджень. Таке узгодження повинно відбуватись у межах міжнародних принципів прав людини. Незважаючи на існування етичних і біоетичних принципів регламентації новітніх досягнень у сфері медицини, міжнародна спільнота намагається виробити ефективний механізм правового регулювання застосування біотехнологій до людини.

Етичні, моральні та естетичні норми відіграють не останню роль у цьому процесі, але найбільш дієвим і активним інструментом залишається право. Завданням міжнародної нормативно-правової системи має бути регулювання визначених вище етичних питань шляхом встановлення чітких принципів (зокрема заснованих на основних біоетичних постулатах) із метою уніфікації законодавчої практики держав стосовно медичних біотехнологій. Отже, необхідність нормативно-правового закріплення міжнародних етичних стандартів у галузі медичних біотехнологічних досліджень є очевидною.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що сучасний етап законопроектної роботи у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні має бути спрямований на забезпечення гармонізації українського законодавства з європейським і міжнародним медичним правом. Процес гармонізації мав би містити імplementацію та адаптацію. Формування українського законодавства у сфері застосування ДРТ на основі вимог і стандартів міжнародного і європейського права має сприяти підвищенню його якісного рівня, а відтак успішному вирішенню завдань щодо охорони здоров'я населення та забезпечення прав людини у сфері застосування ДРТ.

Процес гармонізації національного законодавства про допоміжні репродуктивні технології з нормами міжнародного права, права РЄ та права ЄС слід будувати на засадах аполітизму, підсилувати відповідною технічною допомогою (проведенням семінарів, навчань, обміном експертами) з метою підвищення рівня професійної правової культури правозастосувачів, здатних до ефективної реалізації приписів міжнародного права, міжнародних стандартів ООН, РЄ, ЄС, здатних брати участь у вирішенні різноманітних проблем у світовому правовому просторі. Дієвим фактором забезпечення незалежності гармонізаційних процесів є контроль відповідних інтеграційних органів (наприклад, Європейської комісії за демократію через право, Європейської комісії ЄС) за їх реалізацією. На національному рівні доречним було б функціонування органу, відповідального за впровадження в законодавство України норм і стандартів ООН, РЄ, ЄС, функціонування якого доцільно було б скоординувати відповідно до принципу поділу влади в Україні та наділити повноваженнями щодо формування національно-правового механізму (програми) гармонізації законодавства, активної модернізації національного законодавства, реалізації гармонізаційних процесів, аналізу їх ефективності тощо. Такий підхід забезпечив би принцип незалежності кожної гілки влади в процесі реформування, удосконалення, досягнення відповідності до міжнародних стандартів тощо.

Без запровадження активних та ефективних заходів процес узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами ООН, РЄ, ЄС залишатиметься на рівні проголошень і побажань, а приєднання України до міжнародних правових актів, що закріплюють міжнародні стандарти, матиме політичний, а не міжнародно-правовий характер.

Список використаних джерел:

1. Байтин М. Право и правовая система: вопросы соотношения // Право и политика. – 2000. – № 4. – С. 4–15.
2. Декларация про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Opinion on the Constitution of Ukraine, Strasbourg, 11 March 1997, CDL-INF(97)2. URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF%281997%29002-e>.
5. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали Наук.-практ. конф., жовтень 1998 р. / редкол.: В. Опришко та ін. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – 446 с.
6. Люхтерхандт О. До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.). К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 56–59.
7. Hartmann B. Reproductive rights and wrong: the global politics of population control and contraceptive choice. – New York: Harper and Row, 1987. – С. 12.
8. Загальна декларація прав людини // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 89.
9. Заключительный акт Международной конференции по правам человека, Тегеран, 22 апреля – 13 мая 1968 года (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.68.XIV.2), глава II; Compilation, vol. I, – P. 51.
10. Декларація про право на розвиток: декларація, Міжнародний документ від 04.12.1986 р.. Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_301.
11. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
12. Віденська декларація та Програма дій. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_504.
13. Международная конференция по народонаселению и развитию 1994 года. URL: <http://un.by/pdf/icrp-agenda.pdf>.
14. Пекінська декларація прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 р. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_507.
15. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року». – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e56/page.
16. Доклад о работе 47 сессии – Комиссия по народонаселению и развитию. – Режим доступа : https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/N1431210_RU.pdf.
17. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334/conv.
18. Дополнительный протокол к Конвенции о правах человека и биомедицине в области биомедицинских исследований. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_686/conv.
19. Дополнительный протокол к Конвенции о правах человека и биомедицине относительно трансплантации органов и тканей человека. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_684.
20. Дополнительный протокол к Конвенции о защите прав человека и достоинства человеческого существа в связи с использованием достижений биологии и медицины, касающийся запрещения клонирования человеческих существ (ETS № 168). – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_526.
21. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
22. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=kkMMfBEvM6xU9UMgZiXQNCwoHI412s80msh8Ie6.
23. Directive 2004/23/EC. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:102:0048:0058:en:PDF>.
24. Commission Directive 2006/86/EC of 24 October 2006. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0086>.
25. Commission Directive (EU) 2015/565 of 8 April 2015. – URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0565>.